

„ТИМОЧКА БУНА“

Крајем октобра ове године навршава се 100 година од Тимочке буне која је обухватила широку територију у источној Србији. Иако се кроз постојећу архивску документацију ова бунa може пратити и са економско-социјалног аспекта и тиме показати да су управо економско-социјални услови били од изузетног утицаја у опредељивању за учешће у буну, класна суштина буне није довољно изучена.

У жељи да се овај значајан историјски догађај обележи, а пре свега да се свестраније изучи и оцени, сачињен је, на иницијативу Међуопштинске конференције ССРН у Зајечару, од стране посебно формираног Одбора за обележавање 100-годишњице Тимочке буне, широк Програм обележавања ове значајне годишњице. Овим Програмом обухваћено је организовање научног скупа који треба са марксистичког становишта да разјасни узроке, ток и последице Тимочке буне, којој су грађански историчари давали карактер искључиво сељачке буне. Такође је предвиђено издавање целокупне архивске праће о Тимочкој буну, на чему раде стручњаци Архива Србије, објављивање књиге др Андрије Раденића о Тимочкој буну, позоришне и филмске манифестације посвећене буну, обележавање историјских места и објеката од значаја за буну и друге акције. Једна од значајнијих акција утврђених поменутиим Програмом је и ова музејска изложба о Тимочкој буну, чија је организација поверена Историјском музеју Србије, уз сарадњу са Архивом Србије и Народним музејом у Зајечару.

РЕЧ БОЖИДАРА МАНИЋА, ПРЕДСЕДНИКА РЕПУБЛИЧКОГ КОМИТЕТА ЗА КУЛТУРУ, НА ОТВАРАЊУ ИЗЛОЖБЕ „ТИМОЧКА БУНА“ — У БЕОГРАДУ, 5. IX 1983.

Покренуто националноослободилачком и револуционарном борбом 1804—1815. године у I и II српском устанку против османског друштва и државе, младо српско друштво у XIX веку прошло је кроз период бурних друштвених и политичких промена.

Иако се Србија брзо укључила у европски привредни и друштвени поредак, она је у развоју своје цивилизације и друштвене организације заостајала за осталим европским државама. Прелаз од феудалног друштва у буржоаско, од натуралне привреде у капиталистичку — био је искувише нагао да не би изазвао веће кризе и потресе. Решавање ових криза у монархистичком државном уређењу Србије XIX века није могло да се спроводи постепеним реформама и променама, па су се зато морале јављати веће унутрашње затегнутости које су тражиле радикалнија решења тих криза. Поред свих настојања монархије и конзервативних кругова у Србији XIX века, нису се могли спречити демократски идеали српског народа и револуционарна борба изражена још у националноослободилачкој епопеји 1804. године и другим народним бунима у XIX веку.

Тимочка буна, која је пре сто година избила у источној Србији, последица је друштвене и политичке кризе у Србији 80-их година XIX века и представља велики сукоб револуционарног карактера између демократских тежњи српског народа и бирократско-апсолутистичких интереса владајућих кругова.

Економске и друштвено-политичке промене у Србији, које су настајале са све бржим развитком капитализма, а нарочито после стицања државне независности 1878. године, када се у Србији све више осећају последице развоја робно-новчаних односа кроз раслојавање села и задуженост сељака, када се оснивају модерне државне установе, гради железница, уводи модерна организација војске и повећавају дажбине — све је то изазивало дубоке друштвене и економске кризе и процесе. Изразито апсолутистички режим кнеза, од 1882. године краља Милана Обреновића који је, у страху од демократских тежњи народа и незадовољан ставом Русије приликом склапања Сан-Стефанског мировног уговора — потписивањем Тајне конвенције и трговинских уговора са Аустро-Угарском подредио је економске и политичке интересе захтевима Аустро-Угарске и довео до незадовољства и заоштрених политичких борби између власти и народа.

У друштвено-политичком животу Србије ова борба се одвијала и кроз Народну скупштину, преко изабраних посланика грађанских политичких странака, тек формираних 80-их година XIX века, међу којима се посебно истиче Радикална странка.

Радикални покрет у Србији окупио је један број ранијих присталица социјалистичког покрета Светозара Марковића. Они су повели борбу за развитак самоуправе у окрузима, срезовима и селима, против бирократизације и за опраничење владаочеве власти. Све до појаве Радикалне странке у Србији, политичких организација и правом смислу те речи није ни било. Либерали и конзервативци-напредњаци били су кабинетске странке без јасно формулисаних програма и изграђене страначке организације. До појаве радикалног покрета народне масе у Србији водиле су стихијски политичку борбу и делиле се више према династичким симпатијама него по изграђеним политичким уверењима. Радикали први пишу програм, стварају страначки статут и чврсто организују партију — преко окружних и среоких одбора по паланкама до општинских одбора по селима Србије. Њихова политичка снага осетила се већ почетком 80-их година XIX века. Позивајући се на социјалистички програм Светозара Марковића, у своме програму и политичким захтевима за реформу Устава од 1869. године, радикали су упорно тражили јачање уставних и парламентарних усанова, учвршћивање грађанских слобода, опраничење утицаја бирократије и јачање народних самоуправа, а то је нужно изазвало оштре политичке борбе између краља и напредњака — на власти, и радикала и народа — у опозицији.

Млади социјалистички покрет, доследно следећи идеје Светозара Марковића, наставио је борбу за стварање радничких организација, очување и јачање социјалистичких идеја, указујући на слабости, недостатке и недоследности радикалног покрета.

Иако су још 1880. године радикали победили на изборима, краљ Милан им није давао владу и борба се све више заоштравала. А када су радикали великом већином гласова победили на изборима за нови скупштински мандат, септембра 1883. године, краљ Милан је, игноришући вољу народа, састављање нове владе поверио Николи Христићу, бившем министру унутрашњих дела, познатом противнику демократског и парламентарног развитка у Србији. Овим гестом краљ Милан Обреновић је објавио да је спреман за обрачун са демократским тежњама српског народа.

Тако изабрана влада одмах је приступила спровођењу новог Закона о устројству војске, изгласаног у Скупштини децембра 1882. године. Према наредби о спровођењу овог Закона, у септембру 1883. године образоване су пописне комисије са задатком да попишу регруте и војне обвезнике и покупе оружје које се налазило код прве и друге класе дотадашње народне војске. Припадници народне војске, посебно сељаци, нису били спремни да оружје предају држави, јер су за њега били везани дугогодишњом слободарском традицијом народног ратовања, почевши од борбе за национално ослобођење 1804. године до ратова са Турском 1876. и 1877. године.

Спровођење Закона о реформи војске и одузимање оружја од народа у време повећања дажбина, заоштрених страначких сукоба и изражене самовоље владаоца — изазвало је гневно реаговање народа против постојећег режима и владајућих крутова, које су радикали посебно подстицали.

Буна је почела у источној Србији 20. октобра 1883. године по старом календару, у Црноречком округу, у Кривом Виру и Бољевцу, а затим и у осталим окрузима са центрима у Соко Бањи, Књажевцу и Сврљигу. Тада је дошло до отвореног и спонтаног револуционарног бунта народа. Вођство побуњеног народа и организацију буне преузели су месни прваци Радикалне странке, бивши и активни народни посланици, учитељи, свештеници, трговци, занатлије, сеоски кметови, општински писари, четовође и командири народне војске.

Истовремено, владајући крутови обнародовали су предузимање најсуровијих мера за угушење овог покрета, формирали Преки суд, упутили стајаћу војску на побуњене крајеве и ухапсили чланове Главног одбора Радикалне странке.

Буна је обухватила велики део источне Србије са око 20.000 учесника, највећим делом сељака. Бунтовници су на својој територији, пошто су развластили представнике дотадашње локалне власти, организовали своју, народну војску и оформили одборе народне власти.

Међутим, без добро организоване команде из једног центра и без помоћи из других крајева Србије, бунтовници нису могли да рачунају на успех. У војном окршају са боље обученом и опремљеном стајаћом војском, са недовољно старешинског кадра, предвођени представницима парламентарне странке који су били спремнији за преговоре него за борбу, народна војска је претрпела пораз у сукобима у Бањској клисури, на Честобродици, Грамади и Вратарници.

Сурове репресалије спроведене после угушења буне, када су према одлукама преког суда вршена масовна стрељања и изрицане казне робије и заточења, одразиле су пре слабост него снагу бирократско-апсолутистичког режима монархије у Србији при крају XIX века.

Сломом Тимочке буне после 11 дана њеног трајања — до 31. октобра 1883. године, Радикална странка, некад декларисана као идејна снага у борби за политичке слободе, демократију и самоуправу, постаје грађанска странка подређена интересима буржоаско-монархистичког система, неспособна да усмери слободарске и демократске снаге српског народа.

Тимочка буна, тако, завршена је у крви и репресалијама, али су последице оружаног народног револта несумњиво биле дубоке и трајне и о њиховој правој вредности историјска наука ће тек имати да каже своју реч.

У сваком случају, без обзира на то што нису остварени непосредни циљеви и интереси сељачких народних маса, њихове велике жртве нису биле узалудне. Тимочка буна остаје као један од оних светлих догађаја у историји српског народа који чине беоцут у ланцу непрекидних напора и борбе за слободу и демократију — све до НОБ-а и социјалистичке револуције. Зато ми данас с дужном пажњом и поносом обележавамо овај значајан догађај у ослободилачкој борби српског народа за слободу, независност и демократију.

Дозволите, на крају, да изразим пуну захвалност Историјском музеју Србије, Архиву Србије и Народном музеју у Зајечару, а посебно кустосу Љиљани Станојевић на успешној организацији ове изложбе.